

ОСАМ ВЕКОВА СРПСКЕ ДРЖАВНОСТИ И ДУХОВНОСТИ

СВЕТИ САВА - ДУХОВНИ ОТАЦ СРБА

У историјском памћењу српског народа ниједна личност није толико жива и инспиративна, нити је толико стварни део наше историјске свести, као лик и дело **Растка Немањића**, најмлађег сина Великог српског жупана Стефана Немање. Током минулих векова оно је ненаметљиво уграђивано у целокупно духовно биће српског народа, учећи га трајању, веровању и вредновању. Наша је професионална дужност, али и патриотска обавеза, после полувековног прећуткивања и потискивања културних достигнућа Срба и просветитељског дела Растка Немањића (познатијег под именом **Свети Сава**), да се у години великог јубилеја *«Осам векова српске државности и духовности»*, присетимо бројних културних, књижевних и просветитељских идеја овог умника и великана – духовног учитеља и светитеља, првог српског архиепископа, писца и преводиоца, законотворца, дипломате и државника, оснивача првих српских школа и болница и њиховог заштитника.

У полувековном трајању друге (социјалистичке) Југославије, званична власт се истински трудила да избрише име и дело духовног родоначелника Срба и да га потисне на маргине богате и славне историје српског народа. А када се деведесетих година минулог века завршила та комунистичка еуфорија и дошло до распада верски и духовно нејединствене југословенске заједнице, српски народ је препознао све наше заблуде и посрнућа, које смо наслућивали и одувек знали, да су **Свети Сава, Доситеј Обрадовић и Вук Караџић** три истинска светионика и великана српске историје, књижевности и културе. Сва тројица су, сваки на свој начин, обележили време у коме су живели, радили и стварали, уграђујући своје идеје и креативна дела у темеље националне самобитности, државне суверености и културне вредности, традицију и животне обичаје српског нација.

И после осам стотина година од формирања наше прве краљевине и стицања аутокефалности Српске православне цркве, Сава Немањић, божји пастир и земаљски делатник на пословима државним и духовним, стоји у видљивом и невидљивом свету нашег постојања, као давно установљена вредност, као мисао која обасјава вечност, као неугасла ватра која је за вечност и запаљена.

По оцени историјске науке, Сава је пре Доситеја и Вука на националном плану постигао највише што се у датим околностима средњовековне Србије могло постићи. Да није било Саве Немањића, ко зна да ли би било Доситеја и Вука. Како рече у једној беседи Матија Бећковић: *Свети Сава је први српски писац чије име и презиме знамо. Он је одредио крст којим се крстимо, језик којим говоримо, писмо*

којим тишемо... Створио је прве ћелије за ћутање, али су те ћелије и прве наше учионице, болнице и библиотеке, а ћелиоти први писци и преводиоци... Његовим жезлом потекли су источници, али је њиме продисала и прва здрава реченица на српском језику... Он је извадио прву личну карту српског народа, и од њега знамо ко смо, шта смо и коме припадамо.

Животни пут Растка Немањића - Светог Саве

Најмлађи син Великог српског жупана Стефана Немање, творца моћне средњовековне српске државе и оснивача «светородне династије Немањића» - **Растко** - рођен је, највероватније, 1175. године (по некима и 1170. године). Његови родитељи (Немања и Ана) били су тада већ у позним годинама. У старој српској престоници Расу провео је читаво детињство, где је стекао не само писменост већ и солидан ниво образовања. На двору је био окружен великом пажњом и љубављу свих, а посебно родитеља. У топлини породичног дома најчешће је био међу књигама и учитељима из Цариграда, Солуна, Дубровника и Венеције, али је писменост и прво образовање добио од калуђера. На његову меланхоличну и изражену емотивну природу већи утицај су имале књиге житија светаца, него живот на очевом двору. Млади Растко је учио грчки и латински језик, граматику, реторику, филозофију и житија хришћанских светаца.

Око 1190. године шеснаестогодишњем Растку отац поверава управу над Хумом (у Херцеговини), али њега више интересују књиге и читање, него буран световни живот на дворовима велможа. Због тога он 1192. године напушта Хум, враћа се на родитељски двор и, под изговором да иде у лов, са једним руским калуђером тајно одлази на Атос (Свету Гору) у Грчкој, чврсто одлучивши да се закалуђери и проведе монашки живот.

Сазнавши за бекство вољеног сина, Немања се једном од својих војвода обрати речима: *Знаш колика је болест љубав према деци, огањ који увек гори и који се никад неће угасити. Дакле, пријатељу, ако си икаква добра од нас примио, сад је време да љубав покажеш; ако се пожуриш, стигнеш и вратиш ми сина, те тако утешиш срце моје, а матери ослободиш душу од смрти, обдарићу те многим благом, више него пре, и имаћеш у мени, друже, шта више, добротвора.* Војвода с потером доиста похита, те преко Солуна дође на Свету Гору. Нађе Растка међу калуђерима у руском манастиру Св. Пантелејмон још непостриженог. Обећавши војводи полазак следећег јутра, Растко те ноћи прође кроз чин замонашења, постриже се и обуче духовничко одело. Изјутра, пред војводом више није био принц Растко, већ монах Сава, божји човек према коме се нису могли примењивати земаљски закони. Дао је и писмо војводи у коме моли родитеље за опроштај изражавајући, притом, наду да ће у Светој Гори дочекати и видети свог старог оца Немању. Тако се потера враћа са Растковим световним хаљинама и постриженом косом на Немањин двор, а Сава остаје на Светој Гори.

Краћи боравак у манастиру Св. Пантелејмона, Растко је заменио преласком у најлепши светогорски грчки манастир Ватопед, где наставља да проучава списе из богате манастирске ризнице. Новцем који му шаље отац, Сава обнавља старе и гради нове цркве у кругу Ватопеда, извршавајући све монашке обавезе и обилазећи друге атоске манастире.

Родитељска љубав и трајна туга за одбеглим сином утицали су на Немању

да он 24. марта 1196. године, на државном сабору у Расу, објави одлуку да се одриче престола и уступа га свом средњем сину Стефану. Следећег дана се замонаши, добивши име Симеон, а то учини и његова жена Ана, која поста монахиња Анастасија. Немања је у својој задужбини Студеници провео годину и по дана, да би крајем 1197, године и сам стигао на Свету Гору, придруживши се сину Сави у манастиру Ватопед.

Сусрет оца и сина после пет година, летописац и Савин биограф Теодосије описује на следећи начин: *А када је син пришао оцу да га целује, и када се одостојише давнашње жеље да један другог виде – о неисказане њихове радости, то ја не умем описати. Ни један од њих није могао пустити ни гласа ни речи; да отац није био прихваћен, наједном хтеде пасти. А када је дошао старац к себи, многим сузама обливаше жељену свету главу љубљеног сина, грлећи је, љубећи и на срце притискајући...*

Године 1198. Симеон и Сава добијају дозволу (хрисовољу) од византијског цара Алексија !!! Анђела да на рушевинама опустелог манастира Хиландар подигну нови – српски манастир, под истим именом. За непуне две године манастир је изграђен са свим прерогативама самосталности, својевласности и самоуправности. Тако је он, кроз свих осам векова, постао и до данас остао најзначајнији и најтрајнији центар српске духовности. Савина жеља да на Светој Гори направи центар српског монаштва и да манастир **Хиландар** буде школа српских калуђера, иконописаца и преписивача светих књига, остварена је уз велику упорност, тако да су њих двојица направили комплекс од петнаест манастира са имањем које је довољно за братство од око 200 калуђера.

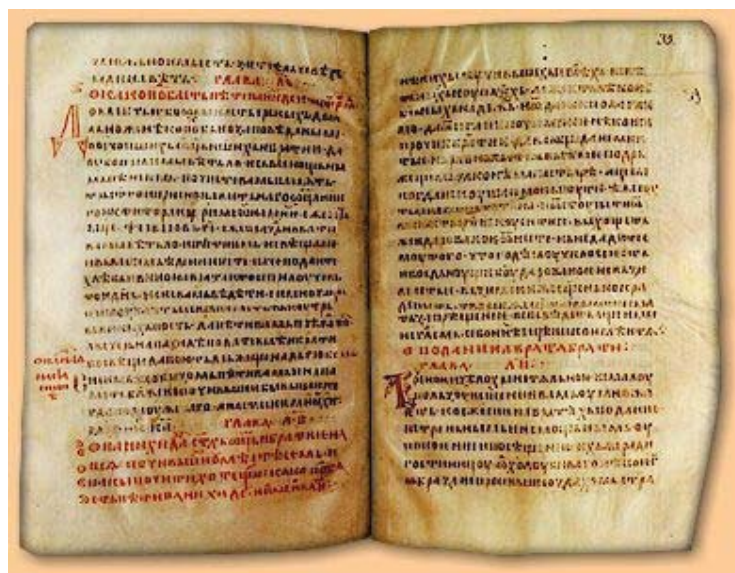
Нажалост, стари Немања (монах Симеон) умире 13. фебруара 1199. (по неким подацима 1200. године), осам месеци по усељењу у манастир Хиландар, да би касније био проглашен за светитеља – Светог Симеона Мироточивог. На самрти Симеон поверава Сави бригу о манастиру, тражећи да га чува и даље развија, као и мисију просвећивања српског народа и чувања српске цркве и државе. Сава ће наставити боравак у Хиландару све до 1207. године, дограђујући га и формирајући калуђерско братство, које је припремао за каснији рад у Србији и Српској православној цркви. Зато се с правом сматра да је **Хиландар** најсветије културно жариште српског народа, од Немање и Саве до данашњег дана, односно својеврсна духовна академија за све који су желели да добију више богословско образовање. Он је постао расадник српске просвете и духовности, а истовремено и највећа радионица српске књижевности.

Мисионарска, светитељска и државничка улога

После 15-годишњег боравка на Светој Гори, Сава се враћа у Србију са групом учених калуђера српског порекла. Разлога за то је било више, али су два најважнија: рушење Византијског царства од стране крсташа (1204) и сукоб његове браће око српског престола. Сава стиже у Србију 1208. године, носећи мошти свога оца из манастира Хиландара, над којима мири завађену браћу Вукана и Стефана. Они му приређују величанствен дочек још на граници и сви заједно, након тога, сахрањују очеве мошти у манастиру **Студеници**, који је Стефан Немања изградио као своју задужбину.

Десетак година Сава остаје у Србији (1208-1217), боравећи у Студеници

као архимандрит манастира. Он организује живот «калуђерске братије», тежећи да учврсти православље и сузбије утицај католичанства. Ту ствара тзв. **Студенички типик** по узору на претходни **Хиландарски типик**, којим је прописао правила живота и уредио односе у овом манастиру. Посебну главу Студеничког типика представља **Житије светог Симеона**, прве српске биографије, које многи сматрају посебним делом. Тако Студеница постаје не само светилиште, већ средиште и жариште просвете, културе и уметности средњовековне Србије. За то време су зидови Студенице живописани, а текстови на фрескама су били исписани на српском језику и ћирилицом. Уз то он оснива прву болницу у српској држави, пише правила за њен рад и организује преводе медицинских књига са грчког на српски језик.

Хиландарски типик

Из Студенице је Сава организовао просветитељску делатност широм Србије, настојећи да постави што више српских свештеника и потисне утицај грчког свештенства. У то време је Србија била под јурисдикцијом Охридске архиепископије, па је био доминантан њихов број. Широм Србије градио је цркве и постављао дрвене крстове на местима где се народ окупљао по старом, паганском обичају. Заједно са братом Стефаном саградио је манастир Жичу, планирајући да ова задужбина постане седиште будуће независне Српске православне цркве.

Незадовољан Стефановом проримском и прокатоличком оријентацијом, јер се у међувремену Стефан оженио ћерком из дуждеве породице у Венецији и 1217. године примио краљевску круну од папе, постајући Краљ Стефан Првовенчани, Сава Немањић напушта Србију и одлази на Свету Гору. Циљ му је био да уреди статус Српске православне цркве и учврсти пут за «повратак» краља Стефана под византијски и православни утицај, што је била и његова оријентација.

Уздизањем на степен краљевине, Србији је била осигурана државност, али се повратком Саве на Свету Гору настојало да се државност још више ојача. Због

тога је он, после двогодишњег размишљања како да то учини на најбољи начин, донео одлуку да крене у дипломатску активност у Никеју и да од тамошњег цара и патријарха затражи одобрење за оснивање самосталне Српске православне цркве. Сава је примљен уз велике почести и са уважавањем 1219. године. Његова молба је прихваћена под условом да он лично постане први српски архиепископ. Тадашњи васељенски патријарх Манојло написао је званични акт следеће садржине:

Ја, Манојло, васељенски патријарх града Константинопоља, новог Рима, у име Господа нашега Исуса Христа, посветио сам Саву, Архиепископа свих српских земаља, и дао му у име Божје власт да поставља епископе, свештенике и ђаконе на територији његове земље; да веже и опрашта грехе људи и да учи и крштава у име Оца и Сина и Светога Духа. Према томе, сви ви православни хришћани слушајте њега, као што сте слушали мене. На тај начин је Српска православна црква, пре тачно 800 година, стекла независност (аутокефалност), што се догодило на Ускрс 1219. године у Никеји.

Пре поласка у Србију, архиепископ Сава је са Свете Горе свратио у Солун, где је боравио у манастиру Филокалу. Ту саставља најважније дело за потребе цркве **Законоправило** или **Номоканон (Крмчија)**, први правни споменик код Срба. Овим правним кодексима уређени су унутрашњи живот и организација Српске православне цркве, али и световни живот средњовековне Србије.

У Расу је Стефан дочекао Саву 1220. године са великом радошћу, као првог архиепископа СПЦ. У речима добродошлице заклео му се да ће му бити као слуга своме господару, остајући му веран до краја живота. **Седиште Српске архиепископије постала је Стефанова задужбина – манастир Жича**, који је изграђен и комплетно уређен од 1207. до 1220. године.

На Сабору великодостојника формирано је још девет епископија, чиме је Србија подељена на десет епархија (Рас, Топлица, Моравица, Дабар, Будимље, Хвосно, Призрен, Превлака, Липљан и Столац). На Ускрс исте године Жича је освешћена, а после литургије Сава је хиротонисао девет српских епископа и дао им упутства како да просвећују српски народ. За манастирску славу у Жичи одређен је дан Вазнесења Господњег (Спасовдан), када су на Сабору 1220. године епископи устолочили Саву за првог архиепископа СПЦ. Истог дана Сава је крунисао већ крунисаног првог краља у лози Немањића – свог брата Стефана Првовенчаног. Истовремено је Сабор одлучио да сви будући владари Србије морају бити крунисани у Жичи. Вреди напоменути и то да је другог дана сабора Сава одржао дугу беседу, а трећег дана Сабор је завршен уласком Срба (јеретика и католика) у манастир Жичу и добровољним враћањем православљу.

Сабор у Жичи је поставио чврсте темеље источној – православној вери, али и државној и духовној независности српског народа. Први пут у својој историји српска држава је постала потпуно самостална. То је изазвало велику завист и мржњу суседних држава, охридског архиепископа Димитрија Хоматијана и римског папе. Постојала је чак и могућност да Мађарска зарати са Србијом, али је Сава овај проблем решио дипломатски мирним путем. И поред протеста и мржњи суседа, спор се релативно брзо смирио, да би десет година касније Хоматијан хвалио побожност Срба и достигнућа СПЦ, не истичући Савине заслуге за то.

Тих десет година на челу СПЦ Сава је много путовао по Србији и лично помагао да се многа црквена питања брже решавају, у чему је имао подршку

својих «ученика» из Хиландара, Студенице и Жиче, који су тада постали црквени великодостојници. Поред тога, Сава је активно учествовао и у организовању српске државе – формулисањем закона и норми живота, али и као дипломатски изасланик у решавању кризних ситуација са Угарском, Бугарском и Византијом.

Путовања Светог Саве

Први српски краљ из Немањићке династије – Стефан Првовенчани се тешко разболео 1227. године, те је уступио власт најстаријем сину Радославу. И њега је у Жичи Сава крунисао за краља, по смрти свога брата Стефана 1228. године, осигуравши да Србија има законитог владара. Проценивши да је у држави завладао мир и хришћански поредак, Сава је следеће године одлучио да крене на давно планирани пут и да обиђе света хришћанска места у Палестини, места везана за Исуса Христа, мајку Божију и многе хришћанске свеце и апостоле. То је, донекле, био и протест против Радослављевог попуштања Охридској епископији и њеном архиепископу Хоматијану који су, као Савини противници, настојали да себи потчине СПЦ и угрозе њену самосталност.

У Палестину је 1229. године Сава кренуо лађом из Старог града (код Будве) преко Средоземног мора до Свете земље. У Јерусалиму је прво посетио Христов гроб и јерусалимског патријарха Атанасија 11 и са његовим благословом обишао је Витлејем, Свети Сион, Гестиманију, Јелеонску Гору, Јордан и Назарет. После тога је, преко Акре, наставио пут до Никеје, где је лепо дочекан од новог цара и патријарха Германа. Из Никеје је царском лађом стигао до Свете Горе.

У Србији су се у то време одигравале разне промене, па су српске велможе са престола збациле краља Радослава 1233. године, незадовољни његовом политиком претераног везивања за свог таста Теодора ! Анђела, епирског деспота, и мешањем Охридске епископије у црквене послове Српске православне цркве. Они су на престо довели његовог млађег брата Владислава, што је утицало да се Сава врати у Србију ради смиривања династичких борби. Иако огорчен насилном сменом краља Радослава, у циљу очувања народа и јединства државе, архиепископ СПЦ Сава крунисао је Владислава 1234. године у манастиру Жича.

Као државник и дипломата Сава је осетио опасност од ојачале Бугарске, па је уговорио женидбу краља Владислава бугарском принцемом Бјелославом, кћерком бугарског цара Јована !! Асена. Тиме је, на известан начин, преузео обавезу да издејствује независност бугарске цркве, као што је то учинио пре петнаест година за СПЦ. Стриц Сава и краљ Владислав су се лепо слагали, те су заједно радили на бржој изградњи манастира Милешеве.

Обилазећи своју земљу још једном, Сава се уверио да СПЦ има чврсте темеље и да његови ученици добро воде црквене и верске послове. Те исте 1234. године Сава је сазвао Сабор у Жичи, на коме се опростио од владика, властеле и народа, саопштио да се повлачи са архиепископског трона, предајући га свом млађем али верном ученику Арсенију, са жељом да што дуже успешно води СПЦ. Био је то невиђен скуп у православном свету, јер се у Жичи окупило много народа који су желели да последњи пут поздраве свог духовног оца и живог свеца.

Сава је крајем 1234. године по други пут кренуо у Свету земљу. Обишао је Јерусалим, Александрију, Каиро, Синај, Антиохију и друга света места,

посетивши сва четири васељенска православна патријарха, да би у Никеји још једном обишао патријарха Германа и цара Јована, чиме је успешно обавио мисију за Бугарску православну цркву, која ће бити проглашена за патријаршију 1235. године. Из Цариграда је лађом преко Црног мора допловио у Несабар, а почетком јануара 1235. (по неким јануара 1236. године) стигао у бугарску престоницу Трново, доносећи радосну вест бугарском цару Јовану !! Асену и патријарху Јоакиму о одлуци да три васељенска патријарха призају самосталност и независност бугарске цркве.

Због јаке зиме и напорног путовања, већ остарели шездесетогодишњак Сава озбиљно се разболео и у Трнову преминуо 27. јануара, тако да је сахрањен у манастиру у Трнову. Његове мошти, после дугих преговарања, српски краљ Владислав успео је да пренесе у Србију и 1237. године свог стрица сахрани у својој задужбини манастиру Милешеви. Тиме се краљ Владислав, бар донекле, искупио за притиске на стрица Саву да га крунише за краља Србије после свргавања брата Радослава.

Још за живота народ је Саву Немањића сматрао светитељем – Светим Савом. По неким црква га слави као светитеља одмах после смрти у Трнову, а по другима он је канонисан као светитељ 1253. године. Његов култ је растао и стално се развијао после његове смрти, тако да је манастир Милешева постао место ходочашћа коме су хрлили не само Срби, већ и други хришћани. То је уплашило и силне Турке, због чега је Синан-паша, по наређењу Султана, 1594. године узео његове мошти и спалио их на Врачару, где се данас подиже велелепни храм.

Сава као просветитељ и књижевни стваралац

Умна глава и виспрено перо Саве Немањића оставило је потомству бројна дела различитог жанра: *типике* (скуп правила за монашки живот), *преводе* (најчешће византијских списа), *законоправила* којима се регулишу односи у цркви и држави, *житија* (биографије светаца и владара), *повеље*, *писма* и друге списе. Не улазећи у детаљна разматрања поменутих и других Савиних дела, јер нам простор у оваквом трагачком раду не дозвољава, задржаћемо се на најбитнијим одредницама у сажетој форми.

* **Карејски типик** Сава је написао 1199. године по узору на скитски типик манастира Саве Освећеног поред Јерусалима. Он представља скуп правила испосничког живота у Кареји, где је проводио бројне дане у молитвама, стварању и писању пре и за време изградње манастира Хиландара. Оригинал рукописа је сачуван са Савиним печатом (четири пута утиснут у виду крста), а његов текст је уклесан и на зиду цркве у Кареји.

* **Хиландарски типик** је превод и прерада познатог грчког типика из манастира у Цариграду, написан по завршетку манастира Хиландара 1199. године. Служио је за потребе живота и рада калуђера у Хиландару, али оригинал истог није сачуван, већ само преписи из 13. века.

* **Студенчки типик** Сава је израдио по доласку у Србију 1208. године, док је био архимандрит Студенице, и он представља измењен и допуњен Хиландарски типик, прилагођен потребама капућерског братства манастира Студенице.

* **Житије Светог Симеона** је саставни (уводни) део Студеничког типика

и представља прву средњовековну биографију. Слична, али нешто краћа верзија, налази се и у Хипадарском типичу, јер по обичају који је владао у Византији, увек се у уводу приказује живот оснивача манастира, а то је у овом случају Немањин живот. Касније су ти делови издвојени и од њих је створено прво оригинално дело српске књижевности под горе наведеним називом. У дванаест глава описане су последње године Немањиног живота одрицање од престола, калуђерски живот, градња Хиландара и смрт. Писано је у духу средњовековне хришћанске литературе, али и са многим подацима који су поуздани и драгоцени као историјски документи.

Читајући ово Савино дело лако се стиче утисак да га је Сава писао просто, живо и са доста лиризма и љубави сина према оцу. Видна је пишчева жеља да сачува тон и атмосферу Немањине монашке смерности и хришћанског повиновања Божјој вољи. Живот свога оца Сава осветљава цитатима из Библије, са много емоционалности и топлине, што је нарочито видно када прикажује тренутке очеве смрти: *А ја тада падох на лице његово, плаках горко и дуго, а кад устадох, благодарих Богу што сам видео такву смрт овог пречасног човека.* Слободно се може рећи да је овим својим делом Сава засновао нови род у нашој књижевности, пружајући пример како треба писати биографије светаца тога доба.

* **Крмчија (Номоканон)** је монументално дело које представља први правни споменик код Срба. То је тзв. *Законоправило* којим се правно уређује унутрашњи живот и организација Српске православне цркве у целини и световни живот средњовековне Србије. Дело је написано 1220. године, пре повратка Саве у Србију, када је он на путу са Свете Горе свратио у Солун и провео извесно време у манастиру Филокалу. Дакле, *Номоканон* је настао превођењем и прерадом грчких црквено-грађанских прописа и закона, прилагођених ондашњим приликама у Србији. Зато се може слободно рећи да је српска држава почетком 13. века имала кодификован правни систем. И поред тога што оригинал није сачуван, постоје многи преписи Савине *Крмчије* из каснијих векова. Чак се и Прота Матија Ненадовић, пишући први закон устаничке Србије 1804. године, ослањао на *Крмчију* Светог Саве.

* **Служба Светом Симеону**, као посебно дело, започето је око 1200. године у Хиландару, а завршено 1208. године по доласку у Србију, представља скуп црквених песама посвећених једном српском светитељу.

* **Писмо игуману Спиридону** је једини световни спис Саве Немањића који је сачуван. Написано је књижевно топло и срдечно са последњег путовања у Свету земљу 1234. године и упућено игуману манастира Студенице.

Наведени списи и друга мања дела Саве Немањића више пута су преписивани (у целини или по деловима), тако да је долазило до извесних разлика, па и неких грешака. За потребе овог рада користили смо се књигом **Свети Сава – сабрани списи**, у редакцији изузетног историчара и истраживача Димитрија Богдановића (*Просвета и Српска књижевна задруга*, Београд, 1986).

Култ Светог Саве почео је да се развија већ за његова живота. Томе је допринео он сам својом одлуком у младости да као принц напусти световни живот и да се посвети монашком животу и Богу, радећи на добробит свог народа, његове цркве и државе. Том култу је допринео и својом доследношћу, искреном и дубоком преданошћу, својом непоколебљивом вером, скромношћу и љубављу према другима, својим личним особинама и способностима, својом ученошћу и

мудрошћу. Свуда куда је ишао, и код краљева и код царева, код црквених великодостојника, владара и велможа, по манастирима на Светој Гори, приликом путовања у свету земљу, као и код обичног народа у ондашњој Србији, Свети Сава је дочекиван и приман са великим уважавањем и поштовањем.

У оба житија посвећена Светом Сави – Доментијановом и Теодосијевом – о њему се говори са много дивљења и искрености: као *чудесном детету, светом младићу, божијем изабранику, светом човеку*. Читајући та житија, запажају се и следеће синтагме: *земаљски анђео и небески човек, божији ученик, богомудри Сава, љубитељ истине и правде...* Све то значи и представља пример за углед, образац живљења, узор веровања и деловања. Још за живота Сава је сматран светитељем који *иде по земљи*, иако га је Српска православна црква званично прогласила за светитеља двадесетак година после смрти (тек 1253. године).

Житија Светог Саве, која су значајна за стварање, одржавање и развијање његовог култа, као и летописи, родослови, повеле и сл. имали су ограничени домет. Далеко шири и **васпитни значај** имају монашке службе, канони и похвале, које су се обављале и чувале у нашим манастирима, а таквих је било доста у задужбинама српских краљева и царева. Више њих је посвећено «свештеној двојници» - Светом Симеону Мироточивом и Светом Сави. За Савин култ из 13. века сачувало се неколико верзија тих служби: једна општа и најстарија, а затим још две - карејска и синајска.

Служба је колективни ритуал, састављен од обреда и песама, која се изводи у цркви. У њима учествују сви верници окупљени у цркви током обреда (службе). У току *службе о Светом Сави* испољавају се и развијају позитивна осећања према њему, што се подстиче проповедима свештеника. На тај начин се верници обраћају Светом Сави као заштитнику и свом представнику код Бога. Свака песма, по правилу, завршава се молбом Светом Сави за: *мир земљи, спас душе, божију милост...* и сл. Тако се развијају верска и родољубива осећања, осећања оданости народу и држави, верности својој православној цркви. То се често понавља у нашим манастирима и црквама, не само поводом светосавских годишњица и празника, уз учешће бројних (старијих и млађих) верника, што представља својеврсну просветитељску улогу и има **педагошки значај** за колективни вид васпитања народа.

Временом је све то довело до тога да се Свети Сава «пренесе» и у народно предање и да се око његове личности и дела «изатка» легенда. Он улази у народне песме, кратке приче, анегдоте, здравице и умотворине. Сава је ту и светац и чудотворац, и спаситељ и исцелитељ, и учитељ и наставник. Он је инспирација и вођа који не учи људе само молитвама, вери у Бога, човекољубљу и родољубљу, већ он учи људе различитих заната и професија радиности и вредноћи, као и умешности у обављању посла којим се баве. Нема краја у коме живи српски народ, а да не постоји нешто што није названо Савиним именом.

У свим тешким временима и кризним ситуацијама Срби су тражили и налазили наду, веру у боље сутра, у лепшу будућност, у победу правде и правичности, у својим светитељима, у својој историји и традицији, а посебно место у томе припадало је увек Светом Сави. Када су Срби предузимали неке значајне подухвате, чинили су то на дан Светог Саве. (Примера ради, Матица српска у Пешти основана је на Савиндан 1826. године.)

Носилац и чувар култа Светог Саве, после пропасти српске државе на Косову пољу, била је Српска православна црква. Захваљујући њој, али и култу који је живео у народу, Срби су опстали и остали на својим огњиштима. Народ је био за Светог Саву «жива црква», а он сам, за живота, деловао је у народу: путовао, крштавао, венчавао, учио и просвећивао непросвећене.

На много примера из наше богате историјске прошлости: ратова и страдања, сеоба и деоба, буна и устанака, борби за ослобођење од разних завојевача, успона и падова... култ Светог Саве је одиграо значајну улогу у одржавању и очувању српског народа. Ту улогу има и данас, без обзира што је у време социјализма после Другог светског рата, Савино име и његово дело било потиснуто и маргинализовано. А када се завршила та «комунистичка еуфорија» крајем прошлог века, Савино име је враћено у жижу јавности, а његово дело унето у наставне програме школа. Самим тим, наново је порасла његова улога у васпитању младих, али и свих припадника српског народа. За све православне вернике и Србе у отаџбини и расејању, Свети Сава је пример за углед, инспирација и подршка, ослонац и потпора у свакодневном савладавању општих и личних тешкоћа и проблема. *Светосавље* представља основу истинског српског народног просвећивања и освешћивања, патриотског, верског и радног васпитања старијих и млађих генерација. У томе и јесте велики педагошки значај култа Светог Саве – у прошлости и данас – с вером да ће тако бити и убудуће.

Педагошки аспект Савиних списа и стваралачких дела

Пажљивим ишчитавањем и дубљом анализом наведених дела Светог Саве може се сагледати њихов шири значај за васпитање сваког човека, изграђивање сопствене личности и формирање људске заједнице. Проналажењем и утврђивањем основних принципа Савиног стваралачког дела даје се и осветљава шири поглед на једну **педагогију**, која је заснована на хришћанским православним основама.

У кратком прегледу тих ставова, јер нам простор не дозвољава ширу елаборацију, указујемо на нека општа начела и **педагошке аспекте светосавља**:

* Човек је јединство тела и душе, због чега је неопходна храна («трпеза») за телесно одржавање у функцији очувања и развијања човекове душе, јер је она «дар божији», којој Сава даје примат у свим својим списима.

* Порука свим људима је да се развијају и богате «само добрим делима» и одбаце сваку лењост, гордост, злобу и завист. Неопходно је да се придржавају правила и захтева, као што су: **љубав** (према Богу, вери, хришћанству, човеку);

истина (веровати у истину и служити се њоме); **доброчинство** (помагати другима, просвећивати и просветљавати друге); **праведност и рад** (чињење, делање, извршавање, складност мисли и дела). Зато се каже да је Светог Саву красило: *Христољубље, Човекољубље, Правдољубље, Истинољубље, Доброљубље, Родољубље и Радољубље.*

* Васпитавање појединаца је могуће и неопходно, јер је људска јединка подложна усавршавању путем васпитања и, посебно, самоваспитавањем. Свети Сава обавезује оног ко васпитава да буде стрпљив, милостив, брижљив, трпељив. У томе је и он сам пример у понашању – скроман, активан, учен и радан.

* У својим захтевима монасима, епископима, па и српским краљевима из

породице Немањића, Свети Сава је веома одређен и прецизан. Он захтева ред и дисциплину у извршавању сваког посла. Врло је одлучан у заштити православља и искорењивању јереси (богумила). Чак је написао једно методичко дело (како бисмо данас рекли), под називом *Упутство ономе ко хоће да држи псалтир*. Ту захтева да се књига (псалтир) стално чита од почетка до краја; ујутру, навече и уз молитве; указује на редослед шта треба и колико понављати, када треба правити паузе и сл.

* У својим делима (нарочито у *Крмчији*), који представља најцеловитији спис о уређењу цркве и државе, наводи строге прописе и казне за децу која запостављају, занемарују и клевећу родитеље, која не брину о њима када су болесни и стари. Исто важи и за родитеље – да се брину о својој деци, да их не напуштају, лишавају наслеђа, уче их побожности и сл. Дакле, све почива на принципима праведности, једнакости, човекољубља и истинске бриге за све и свакога, посебно за незаштићене.

* Свети Сава не говори о томе како су калуђери обучавани писмености, али се писменост сваког калуђера подразумева. Он захтева да свако од њих чита «свете књиге» (у цркви, у трпези, у ћелији); да то чини више пута у току дана; обавезно да стално чита манастирски типик и да у «појању и читању књига нешто не изостави». Све то подразумева претходно описмењавање, па и одређен ниво образовања за сваког члана манастирске «братије».

* У вези с тим он је у Хиландарском и Студеничком типик у наложио сваком епископу да даље преписује и умножава «свете књиге» у свом седишту, што представља основну претпоставку да су у многим од тих манастира радила и «училишта» за описмењавање неписмених.

Из свега реченог, макар и у кроки-форми због недостатка простора, може се утврдити да је тзв. **педагогија православља** била изузетно напредна и далеко прогресивна, с обзиром на време када је Свети Сава живео и радио. Својим делима и списима, које нам је оставио у наслеђе, он је антиципирао многе педагошке идеје, које ће касније буржоаски педагози постепено разрађивати и обогативати, сходно времену, световном животу, друштвеним променама и техничко-технолошком развоју читавог човечанства.

Свети Сава као организатор првих училишта у Србији

За Савино име и просветну делатност оправдано се везује организација првих српских училишта. (У то време није коришћен термин *школа* у Србији, у смислу организованог учења и поучавања већег броја ученика.) Зато се и за ову област, поред књижевности, поетике, теолошко-црквених и нормативно-правних питања уређења цркве и државе, Свети Сава сматра зачетником, оснивачем и првим ствараоцем. На основу посредних историјских чињеница може се засигурно тврдити да су прва училишта у Србији постојала у манастирима, као што су Хиландар, Студеница и Жича.

У Савиним делима, као и у житијама о њему, често се говори о *Савиним ученицима*, да их је он «поучавао» и «учио», «васпитавао дан и ноћ». Вероватно је да се то односи на «васпитање у доброј вери», али је сигурно да то «васпитање» није било могуће без одређених образовних садржаја. Примера ради, говори се о више «учених хиландараца», који су у «Хиландарском училишту» морали да

савладају **писменост** (обавеза сваког монаха да чита манастирски типик, затим псалтир и друге «свете књиге»; да један број монаха преписује и умножава књиге које су биле неопходне за богослужење; неки су морали да их преводе са грчког језика на старословенски; други да их допуњују и прерађују за потребе манастирске братије и сл.). У том послу је било неопходно познавање **историје** српског народа, **српских обичаја и традиције, језичких питања** и друго.

Када је Сава дошао у Студеницу 1208. године, са собом је повео учене монахе, тако да је организовано «Студеничко училиште» које је, вероватно, наставило да живи и ради дуги низ година. Слично је било и касније, по добијању аутокефалности СПЦ 1219. године, када је Сава постао први српски архиепископ, а самим тим и први српски «учитељ» највишег ранга са седиштем у Жичи. Ту је основано *Жичко архиепископско училиште* у коме су Савин биограф Теодосије и будући архиепископ Арсеније били «Савини ученици».

Поменуто и друга училишта заједно, чинила су целовит *систем училишта* у ондашњој Србији, а назив «учитељ» и «наставник» у Савино време била су висока звања и почаст. Учитељи уче и поучавају друге, преносећи им одговарајућа знања, а наставници «настављају» тај посао, указујући људима на прави пут којим треба ићи, односно васпитавајући их.

Сава Немањић је, боравком у Србији, највећи део времена провео поучавајући монахе, свештенике, епископе, па и владаре и велможе, тако да је био први признати «учитељ» и «наставник» српски. Делујући у народу, превасходно са одраслима, он је ширио њихова сазнања из многих области науке, уметности, занимања људи и живота у заједници (*образовна компонента*), али је утицао и на изграђивање одређених ставова, погледа и уверења којима се формирају одређене особине личности (*васпитна компонента*). У целини, таква његова делатност се оправдано назива **народним просвећивањем**, те се Свети Сава сматра и првим српским просветитељем.

На овом месту бих се усудио да наведем релативно сужено поимање просвете као делатности и просветитеља као њеног носиоца, које исказује отац Јустин Поповић. Између осталог, он пише: *Свети Сава је највећи српски просветитељ, јер је највећи српски светитељ. Просвета је само пројекција светости, зрачење светлости; светитељ светли и тиме просветљује..., прави просветитељ је само светитељ..., само су светитељи истински просвећени... Свети Сава је духом светим водио и препородио своју духовну децу, Србе, и осветио их помоћу еванђелских врлина.*

Оваквим ставом отац Јустин Поповић критикује западне теорије просвећивања, пошто оне нису засноване на томе. Међутим, ту постоје битне разлике о овом појму.

Савремене теорије доживотног образовања и васпитања (тј. просвећивање свих људи у свакој друштвеној заједници током живота сваког човека) инсистирају, пре свега, на интелектуалној компоненти у образовно-васпитном раду међу одраслима, а светосавље на целовитости развоја човека, и то као Богочовека.

Свети Сава – школска крсна слава

Прве школе ван манастира, по варошима и селима, Срби ће почети да отварају на подручјима Аустрије и Угарске, где су се, бежећи пред Турцима,

настањивали. То је почело средином 15. века (после пада Српске деспотовине под турску власт 1459), а нарочито после «великих сеоба» на север под вођством патријарха Арсенија 111 Чарнојевића 1690. године. Са народом у изгнанство иду и црквени великодостојници, свештеници и монаси, који ће издејствовати, после много напора, да се при новоизграђеним манастирима отварају не само манастирске, већ и основне школе по селима и варошима, под патронатом Српске православне цркве. У тим првим српским школама учитељи су били писмени калуђери, свештеници и ђакони, као и писмени црквени појци и црквењаци.

Архијерејски синод СПЦ прогласио је 1774. године Светог Саву за «српског рода заштитником», да би наредне године донео одлуку о прослављању Савиндана у школама. Чак је и аустријска царица Марија Терезија пристала 1777. године да Свети Сава буде «заступник Срба из њене царевине», што је важило и касније – за време владавине цара Јосифа 11.

Први писмени траг о школској прослави Светог Саве потиче из 1735. године, када су ученици и учитељи у Српско-латинској школи у Сремским Карловцима свечано обележили празник првог српског учитеља и просветитеља. Са првим годинама 19. века отпочело се са завештањима и поклонима богатих Срба школама, библиотекама и читаоницама на Дан Светог Саве. Поред оснивања Матице српске у Пешти на Савиндан 1826. и Библиотеке у Земуну исте године, давани су прилози за оснивање новосадске гимназије (1810), отварање српске читаонице у Темишвару (1809), библиотеке у Пешти (1826), црквеног дома у Темишвару (1850), покретање «Новина српских» (1838) итд. То што је започето пре два и по века настављено је, са мањим и већим прекидима, све до данас.

У ондашњој Србији, за време војда Карађорђа, у Београду је 1808. године отворена прва Велика школа, а на звону које је изливано за њу 1810. налазио се лик Светог Саве са натписом: «Свети Сава просветитељ српски». После Другог српског устанка кнез Милош Обреновић 1823. године наређује да се у свим школама Свети Сава слави као школска слава, а 1827. године је запретио глобом и апсом свима онима који тога дана не затварају дућане и не долазе у цркву.

Године 1838. у Србији се оснива Лицеј (школа највишег ранга) и њен ректор Атанасије Николић тражи од Попечитељства преосвештенија (Министарства просвете) да Свети Сава буде проглашен за патрона (заштитника) те школе. Овај предлог се прихвата наредне године и Влада Кнежевине Србије почетком 1840. одлучује да «за све школе у отачаству нашем патрон буде» Свети Сава, а Савиндан - крсна слава свих школа у Србији. О томе је донет и законски документ 13. јануара 1841. године, када је кнез Михаило Обреновић обавезао школе да сваке године дан Светог Саве славе као школску славу.

У другој половини 19. века слично се догађа у Србији. Примера ради, на Савиндан 1871. године отворена је у Крагујевцу прва Учитељска школа у ослобођеној Србији, а 1881. донет је пропис о уређењу и опремању школа, којим се захтева да обавезно свака школа има икону Светог Саве. Две године касније, у Закону о орденима Србије, предвиђа се и орден Светог Саве са његовим ликом, а 1886. у Београду се оснива *Друштво Светог Саве* са основним задатком да организује национални и културно-просветни рад међу Србима који живе ван Србије и прославу Савиндана у српским школама на тим подручјима.

После Другог светског рата, Савиндан је последњи пут прослављен 1947. године у нашим школама, да би га у периоду од 1945. до 1990. године једино

прослављала Српска православna црква. Тешко је било у тих пола века да нека школа у Србији задржи своје име, везано за тог српског светитеља. Истеком тог периода, од 1990. године Свети Сава се прославља у школама Србије, уз сечење славског колача, верски обред, освећење жита и културно-уметнички програм ђака и наставника, што је озваничено 1992. године. Десет година касније враћена је *Веронаука* као изборни наставни предмет у основне и средње школе.